

WOHLMUTH KATA

Az igekötős igék tárolása a mentális lexikonban – néhány következtetés a spontán beszédprodukciónál előforduló megakadásjelenségek alapján

This paper discusses the storage of prefixed verbs in the mental lexicon. As prefixed verbs are morphologically complex words, one of the most important questions is whether these words are stored as single items or in decomposed morphemic formats in the mental lexicon. Hungarian prefixed verbs are peculiar in many ways (formation, relation between the components, separation in certain sentences), their representation in the mental lexicon can follow specific ways as well. According to the findings of this research based on the disfluency phenomena in spontaneous Hungarian, prefixed verbs are stored as forms assembled from morphemes if semantically transparent. Decomposition is possible even if the stem does not exist in itself. Only indirect evidence was found for the unanalysed storage of not semantically transparent prefixed verbs.

Keywords: morphology, prefixed verb, mental lexicon, decomposition, disfluency phenomena.

1. Bevezetés

Az igekötő és az igekötős igék a magyar nyelv leírásával foglalkozó tanulmányoknak újra és újra aktualizálódó problémáját jelentik. Az igekötők szófaja, igéhez való kapcsolhatósága, kialakulásának története, illetve az igekötős igék létrehozása, szótárban való tárolása, valamint mondatbeli viselkedése mind-mind olyan aktuális kérdései a mai tudományos diskurzusnak, melyek a nyelv eddig kevésbé ismert működését segítik egyre jobban megérteni. Jelen dolgozat az igekötős igék mentális lexikonban való tárolásának kérdéséhez kíván néhány adalékkal szolgálni.

Az igekötős igék mentális lexikonban való tárolásának kérdése egyrészt azért problematikus, mert ezek a szavak két elem összekapcsolásából (igekötő + ige) állnak, és ezen elemek kapcsolata viszonylag laza. Míg a szótárakban az igekötő és az ige egy szótári egységet alkot, mondatba emelve ez az egység felbomolhat: az igekötő és az ige közé más elem(ek) ékelődhet(nek) be, mint például a *Meg kell próbálnunk dűlőre jutni* és a *Péter ki fogja akarni szedni a ruhákat a mosó-*

gépből mondatokban. De meg is változhat az elemek sorrendje, és az ige megelőzheti az igekötőt, mint a *Nem Mari ment le a lépcsőn* és a *Ki vágta fel a tortát az ünnepségen?* mondatokban. Ám az is előfordulhat, hogy az igekötő az ige nélkül jelenik meg a mondatban, mégpedig eldöntendő kérdésre adott válasz esetén, amikor a mondat többi összetevője ellipsis alá esik, ahogy az – *Eljössz velem moziba? – El* rövid párbeszédben is.

Másrészt az igekötős igék létrehozása körüli bizonytalanságok is nehezítik a mentális lexikonban való reprezentáció mikéntjének meghatározását. Kiefer (2003) szerint az igekötős igék alkotása néha a szóösszetételhez (pl. *újraolvas*), néha pedig a szóképzéshez (pl. *lemegy*) hasonlít, ám egyikkel sem azonos. Kiefer – Ladányi (2000) az igekötők képzését a speciális I-képzésre bízza, melynek bemeneti oldalát kizárólag szemantikai korlátok szabályozzák. Ha viszont az igekötős igék létrehozása szóképzéssel történik, megalapozott gyanúnk lehetne ezen szavak egészes tárolására. Ám az igekötős igék esetében nem egyértelműen ez a helyzet.

Az igekötős igék problematikus volta tehát minden bizonnyal a mentális szótárban való tárolásuk kérdésében is megmutatkozik, melyet jelen dolgozat a spontán beszédprodukciónál előforduló igekötős igék elemhatárán tapasztalható megakadások (szünetek, újraindítások, változtatások) alapján kíván megvizsgálni.

2. A nyelvi feldolgozás modelljei

A nyelvre vonatkoztatott mentálisztikus felfogás szerint a nyelvet alkotó szabályok és elemek összessége az emberi elmében reprezentálódik. Vagyis a nyelvtan és a morféma valamilyen lenyomata, reprezentációja ott van minden ember elméjében, ami lehetővé teszi verbális természetű jelenségek megértését és létrehozását. Így feltételezhetünk egy mentális szótárat, melyben a szavakat és a hozzájuk tartozó információkat tároljuk. Pléh et al. (2008) szerint itt tároljuk a szó formáját, nyelvtani szerepét, a hozzá tartozó képeket és fogalmakat, más szavakkal való kapcsolatát, valamint a világra való utalásokat is.

Jelen kutatás szempontjából legfontosabb kérdés a mentális lexikonnal kapcsolatban a komplex szavak tárolásának, illetve feldolgozásának a mikéntjére vonatkozik. A nehézséget az okozza, hogy mint minden mentális rendszer, a mentális lexikon is csupán közvetetten hozzáférhető a megfigyelő számára, így a szavak mentális reprezentációjáról több, egymással merőben szembenálló modell is született.

Az első ilyen Taft és Forster (1975) prefixum-levágási modellje; ez alapján a több morfémaiból álló alakok feldolgozása azután történik meg, hogy almorfémaikra bontottuk őket. Ez egyrészt azt jelenti, hogy mind a tövek, mind pedig a

toldalékok külön reprezentációval bírnak a mentális lexikonban, másrészt pedig azt, hogy a lexikai keresést morfológiailag összetett input esetén mindig a szó dekompozíciója előzi meg (vö. Magyarai 2008).

A másik alapvető elképzelés a szavak feldolgozásának mikéntjére Butterworth (1983) teljes felsorolás hipotézise, amely szerint minden alak mint egész érhető el a mentális szótárban, vagyis mind az egyszerű (tő), mind pedig a komplex (képzett, toldalékolt, összetett) alakok külön reprezentálódnak a lexikonban, a szó belső struktúrája nem játszik szerepet a feldolgozásban (vö. Magyarai 2008; Pléh 2000).

E két élesen eltérő modell azonban a legtöbb nyelvre – így a gazdag morfológiájú, agglutináló magyarra is – csak korlátozottan érvényes, ezért viszonylag korán megjelentek az ún. kevert modellek is, melyekben a feldolgozás bizonyos esetekben analitikus, más esetekben pedig holisztikus utakat követ. Caramazza és mtsai (1988) alapján a ragozott szavak analitikus, a képzett szavak holisztikus tárolásáról beszélhetünk.¹ A magyar nyelvre vonatkozóan Magyarai (2008) és Váradi (2009) alapján elmondhatjuk, hogy a gyakran használt és inflexióss toldalékkal ellátott szavak, valamint a rendhagyó alakok (pl. *ló* – *lovak*, *eszik* – *evett* stb.) egészlegesen tárolódnak a mentális lexikonban, tehát a raggal ellátott szavak feldolgozása is történhet holisztikus módon. Ha azonban a képzett szavakat minden további nélkül az egészlegesen tárolt elemek közé sorolnánk, akkor azzal a következménnyel kellene számolnunk a magyar igekötős igékre nézve, hogy csak annyiban tekinthetjük létrehozásukat szóképzésnek, amennyiben egészlegesen tárolódnak a lexikonban. Ha az ellenkezője bizonyul igazolhatónak, akkor az igekötős igék nem képzéssel jönnek létre, vagyis az igekötőket vagy inflexiónak, vagy pedig önálló szavaknak kellene tekintenünk, holott erre semmi egyéb bizonyítékunk nincs.

Erre a dilemmára Marslen-Wilson és mtsai (1994) eredményei jelenthetnek megoldást, ők ugyanis az találták, hogy a képzett alakokat csak akkor tároljuk egészlegesen a lexikonban, ha azok szemantikailag nem áttetszőek. Tehát ha a szó képzett volta nem feltétlen egyértelmű, illetve a képzett szó jelentése nem következik a tő és a képző jelentéséből (pl. *utas*, *rugdalózó* stb.), akkor beszélhetünk holisztikus feldolgozásról. Ez azt jelenti, hogy önmagában egy szó képzett volta még nem elégséges feltétele a lexikonban való egészleges tárolásnak, emellé kell még társulnia a szemantikai átlátszatlanságnak.

Jelen kutatás kiinduló hipotézise az volt, hogy az igekötős igék elemhatárán (értsd: igekötő és ige határán) csak abban az esetben tapasztalható megakadás a spontán beszéd során, amennyiben azok szemantikailag és morfológiailag áttetszőek, vagyis mind az igekötő, mind az ige felismerhető a szóalakban, valamint

¹ A komplex szavak feldolgozásáról alkotott további modellekről bővebben lásd Pléh 2000; Magyarai 2008; Csépe et al. 2008.

az új szó jelentése visszavezethető elemei jelentésének összegére. Viszont amennyiben az igekötős ige szemantikailag vagy morfológiailag nem áttetsző, akkor nem fog előfordulni elemhatáron történő megakadás. A hipotézis mögött az az elképzelés rejlik, hogy igekötő és ige határan megakadás csak a mentális szótárban való keresés esetén tapasztalható, ez viszont csak akkor fordulhat elő, ha az igekötős ige nem egészen teljesen tárolódik. A lexikalizálódott, vagyis szemantikailag nem áttetsző igekötős igéknél azért nem számítottam megakadásra elemhatáron, mert azok (feltehetően) egészen teljesen tárolódnak a mentális lexikonban, vagyis ezek esetében nem beszélhetünk szókeresési szünetről.

Ami az igekötős igék mentális lexikonban való tárolását illeti, Pléh – Juhász (2001) eredményei támogatják az imént vázolt elképzelést. Ők ugyanis azt állapították meg, hogy van igekötőlevágási tendencia a magyar nyelvben, amennyiben az igekötős ige jelentésánál és alakjánál is áttetsző. Pléh és Juhász erre a megállapításra az egyes nem létező alakok elvetésénél mért reakcióidők alapján jutott: a szabad igekötős (vagyis szemantikailag és morfológiailag is áttetsző) *lefejez* mellett a *felfejez* alak elvetése tovább tart, mint a *lefajez* elírt alaké. Vagyis a feldolgozás során először a tövet találjuk meg, utána keressük hozzá az igekötőt, és csak ezt követően tudjuk eldönteni, hogy létezik-e az adott kombináció. Elírások esetén azonban már az első lépésben ítéletet tudunk hozni, ugyanis nem találjuk meg a *fajez* tövet a mentális szótárban. Ám nem ilyen egyszerű a helyzet: *felfejez* elvetésénél is tovább tart a *befogásol* alak elvetése, holott *fogásol* tö sem létezik a mentális lexikonban. Összességében tehát a prefixumlevágási tendencia hatásának erőssége nem triviális összefüggéseket mutat a szótári keresés lehetséges mechanizmusaival (Pléh – Juhász 2001: 205).

3. A vizsgálat anyaga és módszere

A kutatáshoz az MTA Nyelvtudományi Intézetének Fonetikai Osztálya által létrehozott *Magyar spontán beszéd adatbázis* (Gósy 2012, továbbiakban BEA) 13,8 órányi részletét vizsgáltam meg. A felvételeken 10 nő és 9 férfi adatközlő monológja, illetve a felvételt vezető három nő és egy férfi közül kettővel folytatott párbeszéde hallható. A beszélők iskolai végzettsége minimum érettségi, akinek nem volt diplomája, az egyetemi hallgató volt a felvételek idején, életkoruk pedig 20 és 45 év közé esik. Az egyes beszélőkkel felvett anyagok három részre oszthatók: két monologikus részre (egy spontán monológra és egy spontán narratívára), valamint egy dialogikus részre (egy spontán párbeszédre). A spontán monológ részben az adatközlőket a munkájukról, egyetemi tanulmányaikról kérdezték, a spontán narratívában pedig egy aktuális eseményről kellett elmondaniuk a véleményüket. A spontán párbeszéd részben két felvételvezető és egy adatközlő egy aktuális esemény kommentálásából kiindulva beszélgetett. A leg-

kevesebbet beszélő adatközlő összesen 24,33 percig, a legtöbbet beszélő adatközlő 71,3 percig beszélt, egy adatközlővel rögzített anyag átlagos hossza 43,53 perc.

Az eredmények ismertetése és elemzése előtt röviden bemutatom azt az elméleti hátteret, melyre a kutatást alapoztam, s amely alapján a megfigyeléseimet rendszereztem. A megakadásjelenséget Gósy (2002, 2003) alapján olyan gyűjtőfogalomként kezeltem, amely a spontán beszédben fellépő hibákat, a tartalomhoz hozzá nem járuló, folyamatos beszédet megtörő jelenségeket foglalja magában. Gósy (2003) megállapításából kiindulva a téves szótalálást, a szó megváltoztatását, az újraindítást, a téves kezdést, a nyújtást, a szón belül tapasztalható szünettartást, valamint a morfológiai változtatást tartalmazó újraindításokat a mentális lexikon aktiválásával kapcsolatos nehézség jeleként kezeltem. Éppen ezért kerestem olyan eseteket, melyekben az előbb felsorolt megakadások tapasztalhatóak. Feltételezésem szerint ugyanis amennyiben ezen hibák előfordulnak igekötős igék elemhatárán, elválás esetén pedig az igekötő, illetve az ige előtt vagy után, akkor az a mentális szótár aktiválásának problémájához köthető. Ez csak abban az esetben lehetséges, ha az adott elemet, elemeket külön tételként tároljuk a mentális lexikonban, vagyis ha analitikus feldolgozás útján jutunk el hozzájuk. Ennek megfelelően amennyiben nem tapasztalunk az említett helyeken megakadást, az adott elem holisztikus tárolását feltételezhetjük.

4. Eredmények

Az összesen közel 14 órás hanganyagban 41 olyan megakadást találtam, melyek az igekötős igék körül fordultak elő – igekötő+ige esetén elemhatáron vagy annak közelében, elvált alak esetén az igekötő vagy az ige előtt, vagy után. A talált megakadásokat Gósy (2002) alapján csoportosítottam.

4.1. A lexikális hozzáférés és az artikulációs tervezés összehangolatlanságából fakadó megakadások

A vizsgált spontánbeszéd-korpuszban a legtöbbször, 41 esetből 30-szor a lexikális hozzáférés és az artikulációs tervezés összehangolatlanságából fakadó hibák fordultak elő igekötő és ige határán. Ide tartoznak az újrakezdések és a néma vagy kitöltött szünetek. Ezen hibák gyűjteménye az 1. táblázatban látható.

	Újraindítás	Szünet	
		Néma	Kitöltött
1.	<i>bek...be kellene [fejezni]</i>	<i>adjuk...ki</i>	<i>el tudom...m...képzeln</i>
2.	<i>be...belecsöppentem</i>	<i>el voltam...alélva</i>	<i>ki...mmm...tűzöd</i>
3.	<i>beh...behívom</i>	<i>el...temettetném magam</i>	<i>meg kellett valahogy a tekintélyt így...ööö...teremteni</i>
4.	<i>el...öö...el...előadni</i>	<i>fel...csatlakoznak</i>	<i>még több szabályozást bee... hogy még több...</i>
5.	<i>el...elva...ggyok</i>	<i>ki...írtak</i>	<i>most kezdett így bee...vagy asziszem</i>
6.	<i>kiny...kinyitná</i>	<i>össze...hozni</i>	<i>rögtön lee...tehát [tát] olyan</i>
7.	<i>kira...kiragadták</i>	<i>ki...babrálás</i>	<i>lee...vagy...vagy kritizálják</i>
8.	<i>össz...tehát [tát] hogy összehasonlításba hozni</i>		
9.	<i>el...elhiszem</i>		
10.	<i>fel...feleveníteném</i>		
11.	<i>föl...fölvettek</i>		
12.	<i>le...lejelentjük</i>		
13.	<i>meg van...meg van oldva</i>		
14.	<i>meg...meg is követelte</i>		
15.	<i>meg...meg kell próbálni</i>		
16.	<i>meg...megsínylette</i>		

1. táblázat

A lexikális hozzáférés és az artikulációs tervezés
összehangolatlanságából fakadó megakadások

A táblázat alapján láthatjuk, hogy a legtöbb esetben újraindítás fordult elő igeikötő és ige határán. Ám mielőtt elhamarkodott következtetéseket vonnánk le ebből, érdemes alaposabban megvizsgálni az újraindításokat, ugyanis azok nem mindig elem-, illetve morfémahatáron történnek. Gósy (2002) is azt mondja, hogy újraindításkor a megszakadás a hangsor bármelyik pontján előfordulhat, de szinte kivétel nélkül szótaghatárra esik. Az általam gyűjtött újraindítások mindegyike szótaghatárra esik, ám nem mindegyik esik morfémahatárra, vagyis ezekkel az adatokkal csupán a szótag alapú tervezésre tudunk bizonyítékkal szolgálni, de sem az analitikus, sem a holisztikus feldolgozásra nem tudunk következtetni.

A szüneteknél viszont már egy kicsit más a helyzet. Ezek esetében ugyanis nem csupán az igeikötős ige elemhatárán tapasztalunk megtorpanást (pl. *ki...mmm...tűzöd*), hanem olyan esetben is, amikor az igeikötő elválik az igtől és követi azt (pl. *adjuk...ki*), vagy más elemek ékelődnek be az igeikötő és az ige

közé (pl. *el voltam...alélva*). Ezek a hibázások már biztosan nem a szótag alapú tervezésnek a következményei, hiszen mindegyik esetben morféma-, egészen pontosan szóhatáron fordul elő a szünet. Az *adjuk...ki* esetében az igekötő, az *el voltam...alélva*, az *el tudom...m...képzelni*, a *ki...mmm...tűzöd* és a *meg kellett valahogy a tekintélyt így...ööö...teremteni* esetében pedig az ige kereséséről van szó, feltehetően éppen a szokásostól eltérő sorrend következtében. Elképzelésem szerint mindkét esetben egy bizonyos jelentés, vagyis a lemma már a beszélő rendelkezésére áll, a szünet az ehhez rendelhető forma, vagyis lexéma keresése miatt áll be. Viszont a forma keresését ez esetben nem egyedül a lemma határozza meg, hanem a már elhangzott lexéma, az ige vagy az igekötő is. A szótárban ilyenkor feltehetően csak a hiányzó lexéma típusán belül keresgetünk, igekötők esetében valószínűleg szemantikai korlát nélkül, igék esetében pedig egy meghatározott jelentésű csoportban.

Tehát amikor a beszélő azt mondja, hogy *ingyen és bérmentve fejlesztünk szoftvereket, és adjuk...ki őket*, feltehetően az *adjuk* megtalálása után aktiválódott esetleg az *el* igekötő is, ám az nem a mondanivaló szempontjából kívánt jelentést hordozza. Ezért a beszélő addig keres az igekötők között, míg a megfelelő jelentésű lexémához (*kiad*) tartozót meg nem találja.

Ám az is előfordulhat, hogy a beszélő az igekötővel horgonyozza le a lemmához rendelhető lexémákat, és még így is marad választási lehetősége. Erről beszélhetünk a *tehát én most ezen teljesen el voltam...alélva* esetében, ahol az *el* után aktiválódhattak az *alél*, *ájul*, *képed* tövek is. Az utóbbi csak abban az esetben, ha elfogadjuk, hogy a lemma és az igekötő együttesen képesek aktiválni olyan tövet is, amely önmagában nem létezik (ennek mintájára például aktiválhatjuk a nem létező *háborodik* tövet is a *fel + dühös*, *mérges* lehorgonyzások esetén).

Az 1. táblázathoz kapcsolódóan még két esetre szeretném felhívni a figyelmet. Az egyik a *ki...babrál* esete, ahol tudatos lexémakeresés következtében beálló szünetről beszélhetünk. A beszélő ugyanis káromkodás elkerülése végett az igekötő elhangzása után rövid szünetet tart, és olyan szót keres, amellyel a jelentést megőrzi, viszont nem használ durva kifejezést. Ebben az esetben az az érdekes, hogy nem az egész igekötős ige használatát veti el a beszélő, hanem csak az igéét, ami szintén az analitikus feldolgozás hipotézisét erősíti.

A másik eset egy teljesen egyedi jelenség. Az egyik beszélő a szüneteket nem a megszokott hangok (*ö*, *m*) nyújtásával, hanem a *be* és *le* igekötők magánhangzóinak nyújtásával töltötte ki. Az igekötőket nem előzi meg és nem is követi hozzájuk tartozó ige, hanem pusztán a gondolkodási szünet kitöltésére szolgálnak, ahogy a következő mondatrészletben is: *és rögtön vádol, érted, rögtön...rögtön lee...tát [tehát] olyan, tát [tehát] rr...rossz érzés sokszor néha*. Erre a korpuszon belül (is) teljesen egyedi jelenségre az lehet a magyarázat, hogy a beszélő eredetileg egy igekötős igét tervezett a mondatba, a megvalósulás azon-

ban félbeszakad, és a közölni kívánt mondanivalót egy teljesen másik formába önti.

Összességében tehát az mondhatjuk, hogy a vizsgált beszédanyagban az igekötő és ige határán előforduló újraindítások nem igazolták az igekötős igék analitikus feldolgozását a mentális szótárban, viszont a néma és a kitöltött szünetek némelyike alapján következtethetünk az igekötős igék mentális lexikonban való dekompozíciójára.

4.2. A lexikális hozzáférés folyamatában létrejövő megakadások

A vizsgált anyagban az igekötő és ige határán előforduló megakadások másik csoportja a Gósy (2002) által megadott lexikális hozzáférés folyamatában létrejövő megakadások közé tartozik, egészen pontosan lexikai és formai változtatások/módosítások voltak. Az ilyen megakadásokat a 2. táblázatban foglaltam össze.

	Változtatás/módosítás	
	Lexikai változtatás	Formai változtatás
1.	<i>át...mh...építések, meg...meg [és] leépítések</i>	<i>föl próbált...próbált fölháborodni</i>
2.	<i>be...megbénul</i>	<i>ki...szeretek kipróbálni</i>
3.	<i>elvet...el...eltettem</i>	<i>rá...jöttem rá</i>
4.	<i>föl...átrepülöd</i>	<i>csonkítják...megcsonkítja</i>
5.	<i>megk...be kell tanítani</i>	
6.	<i>meg merte...le merte szidni</i>	

2. táblázat

A lexikális hozzáférés folyamatában létrejövő megakadások

Az első ránézésre megállapítható, hogy változtatás az újrakezdésekhez és a szünetekhez képest feltűnően kevesebbszer fordult elő a korpuszban, összesen 10 ilyen hibát figyeltem meg. A formai változtatások közül négyből három esetben (*föl próbált...próbált fölháborodni, ki...szeretek kipróbálni, rá...jöttem rá*) az elemek sorrendjét vétették el a beszélők.

A negyedik esetben a módosítás oka a mondat szándék szerinti aspektusának megadása. Ugyanis a *csonkít – megcsonkít* igepár egyedül az aspektus szempontjából különbözik egymástól, vagyis a beszélő először az imperfektív, igekötő nélküli alakot aktivizálja, majd kijavítja a perfektív *meg* igekötős alakra. Közvetetten ez is bizonyítékul szolgálhat az igekötős igék mentális lexikonban történő analitikus feldolgozására: elképzelhető egy olyan aktiválási folyamat, mely-

ben a beszélő lemma szinten egy perfektív aspektusú igét akart aktiválni, ám az igekötő nélküli imperfektív tövet érte csak el, a hibát észelve viszont kiegészíti az aktivált tövet az igekötővel. De természetesen a kiragadott példa alapján az is elképzelhető, hogy a *csontkít* és a *megcsontkít* külön reprezentációval bír a mentális lexikonban, ez esetben a két reprezentáció között a különbség kimerül az igekötő meglétében, illetve hiányában, vagyis az aspektus [+perfektív], illetve [-perfektív] jellegében.

A lexikai változtatások közül az első, az *átépítés leépítésre* való javítása adhat jó okot a gyanúra, miszerint az igekötős igék dekompozícióval tárolódnak a mentális lexikonban. Bár az *átépítés* egyértelműen nem szinonimája a *leépítés* szónak, ebben az esetben mégis lehetséges, hogy egy szinonima hibás előhívásával állunk szemben. Elképzelhető, hogy az *átépítés* az *átszervezés* lemmaszintű aktiválása során csak a (külön reprezentációként tárolt) igekötőt sikerült a beszélőnek előhívnia, míg a lehetséges tövek megrekedtek lemmaszinten. A beszélőnek a *szervezés* helyett a *leépítés* rokon értelmű szó tövét sikerült aktiválnia, így állhatott elő a téves, és utólag javított *átépítés* szó. Vagyis ebben az esetben az *átépítés* az *átszervezés* igekötőjéből és a *leépítés* tövéből keletkezett. Ha ez a magyarázat elfogadható, akkor ezt egy újabb bizonyítékként foghatjuk fel az igekötős igék analitikus feldolgozása mellett.

A *be...megbénul* esetében felmerül a kérdés, hogy nem egyszerűen egy antipációs tévesztéssel állunk-e szemben, ám mivel sem erre, sem az ellenkezőjére nem szolgálhatok egyértelmű bizonyítékkal, rontott kezdésként kezelem a dolgot. Az *elvet...el...eltettem* tévesztés mögött egy előfeszítési tényező áll, a mondatban korábban elhangzik a ragozott *kivesz* ige: „Kivettem a kezéből a könyvet és így elvet...el...eltettem a tanári asztalra”, vagyis itt a már aktivált *vesz* ragozott alakja aktiválódik a tőle hangalakilag alig különböző *tesz* ragozott alakja helyett.

A lexikai változtatás többi megfigyelt példája – az újraindításokhoz hasonlóan – a szótagszintű tervezést igazolhatja, ám az igekötős igék dekompozíciójára nem szolgál elégséges bizonyítékként.

4.3. A nyelvi tervezés üzemzavarai

Az általam vizsgált korpuszban egy alkalommal fordult elő olyan hiba, melynek hátterében nem a mentális lexikon aktiválásával kapcsolatos probléma áll, hanem a mentális grammatika tökéletlen megvalósulása, ám akár a mentális szótár szerkezetéről is árulkodhat. A [Nem tudom,] *hogya mindenki alkalmas-e arra, hogy megtalálja ezeket a kapcsolódási pontokat egy tényleg...egy laza kamasz csávó és a...és a tananyag között. Viszont valahogy...valahogy muszáj lenne meg* kijelentés végén a beszélő egy hibás ellipszist hajt végre: az ellipszis alá eső ige (*talál*) egyrészt nagyon távol van az igekötőtől, másrészt pedig az igekötős

igék igei része önmagában nem szokott ellipszis alá esni, csakis eldöntendő kérdésre adott válasz esetén. Hogy most mégis erről van szó, annak az lehet az oka, hogy a beszélő az igekötő és ige egységét olyan laza kapcsolatként kezeli, hogy utóbbi akár néma is maradhat anélkül, hogy eldöntendő kérdésre válaszolna az adott mondattal. A két elem laza összekapcsolódásának képzete szintén az analitikus feldolgozás valószínűségéről árulkodik, mégis jobb, ha az ilyen eseteket nagy óvatossággal kezeljük a mentális lexikon struktúrája szempontjából.

5. Következtetések

A tanulmányban az igekötős igék mentális lexikonban való feldolgozását vizsgáltam meg spontán beszédben előforduló megakadások elemzése alapján. Kiinduló feltevés az volt, hogy amennyiben tapasztalhatók a mentális szótárban történő keresésre utaló szünetek igekötő és ige határán, akkor az az igekötős igék dekompozíciójának elképzelését erősíti. Hipotézisemet a Pléh – Juhász (2001) által végzett kísérlet eredményeire alapoztam, így azt vártam, hogy szemantikailag és morfológiailag áttetsző alakok esetében a spontán beszédben jelentkező megakadások is az analitikus feldolgozás elképzelését erősítik majd. A szemantikailag, illetve morfológiailag nem áttetsző alakokat illetően a feltevés az volt, hogy amennyiben előfordulnak megakadások ilyen igekötős igék elemhatárán is, akkor valószínűleg elménk azokat is analitikusan dolgozza fel. Ám amennyiben ilyen esetek nem fordulnak elő, továbbra is fenntartható az a feltételezés, hogy ezek az alakok egészlegesen tárolódnak a mentális lexikonban.

Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Fonetikai Osztálya által készített BEA spontánbeszéd-adatbázis közel 14 órányi anyagán végzett kutatás alapján a következőket mondhatjuk: 1. a spontán beszédben előforduló megakadások helye alapján következtethetünk az igekötős igék dekompozíciójára. Ezt az igekötő és ige határán, elvált alakok esetében az igekötő előtt és után, illetve az ige előtt és után előforduló szünetek, a lexikai és formai változtatások támasztják alá. 2. A spontán produkció során ejtett hibák alapján olyan igekötős igék dekompozíciója is valószínűnek tűnik, melyeknek a töve önmagában nem, csak igekötőjével együtt fordul elő. Ez azt jelenti, hogy külön reprezentációja önálló alakokkal nem bíró töveknek is lehet. Erre az elhangzott igekötő után beálló szünet alapján következtethetünk (pl. *el voltam... alélva*). Ilyenkor az igekötő elhangzása a lemmaszint elérésére utal, ami meghatározza a lehetséges tövek körét, és egyúttal lehetővé teszi olyan tövek elhangzását, amelyek önállóan nem, csak igekötővel fordulnak elő (pl. *képed*). 3. A feldolgozott anyagban lexikalizálódott (szemantikailag, morfológiailag nem áttetsző) igekötős igék esetén nem fordult elő megakadás elemhatáron, ez közvetetten azt az elképzelést igazolja, hogy ezek az alakok egészlegesen tárolódnak a mentális lexikonban.

Természetesen jelen kutatás eredményeit további kutatásokkal még tovább lehet finomítani, például az önállóan nem létező tövek tárolásával kapcsolatban. Valamint célravezető lenne egy olyan vizsgálat is, amely a szó szerinti (kompozicionális) és a metaforikus (lexikalizálódott) jelentésekkel egyaránt rendelkező igeekötős igeék körében folyna, így tovább árnyalhatnánk ezen elemek mentális lexikonban való tárolásáról alkotott elméleteinket.

Irodalom

- Butterworth, Brian (1983), Lexical representation. In: Butterworth, Brian (ed.), Language Production. Volume II. Academic Press, London. 257–294.
- Caramazza, Alfonso – Laudanna, Alberto – Romani, Giulio (1988), Lexical access and inflectional morphology. *Cognition* 28: 297–322.
- Csépe Valéria – Győri Miklós – Ragó Anett (szerk.) (2008), Általános pszichológia 3. Nyelv, tudat, gondolkodás. Osiris Kiadó, Budapest.
- Gósy Mária (2002), A megakadásjelenségek eredete a spontán beszéd tervezési folyamatában. *Nyr* 126: 192–204.
<http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1262/126206.pdf> (Utolsó letöltés ideje: 2012. 12. 12.)
- Gósy Mária (2003), A spontán beszédben előforduló megakadásjelenségek gyakorisága és összefüggései. *Nyr* 127: 257–277.
<http://www.nytud.hu/oszt/fonetika/gosy/publ/megakadasgyakorisagnyelvornek.pdf> (Utolsó letöltés ideje: 2012. 12. 12)
- Gósy Mária (2012), Multifunkcionális beszélt nyelvi adatbázis – BEA. In: Prószték Gábor – Váradi Tamás (szerk.), Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIV. Nyelvtan-technológiai kutatások. Akadémiai Kiadó, Budapest. 329–349.
- Kiefer Ferenc (2003), A kétféle igemódosítóról. *NyK* 100: 176–186.
- Kiefer Ferenc – Ladányi Mária (2000), Az igeekötők. In: Kiefer Ferenc (szerk.), Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia. Akadémiai Kiadó, Budapest. 453–518.
- Magyari Lilla (2008), A mentális lexikon modelljei a magyar nyelvben. In: Gervain Judit – Pléh Csaba (szerk.), A láthatatlan nyelv. Gondolat, Budapest. 98–119.
- Marslen-Wilson, William – Komisarjevsky Tyler, Lorraine – Waksler, Rachelle – Older, Lianne (1994), Morphology and meaning in the english mental lexicon. *Psychological Review* 101: 3–33.
- Pléh Csaba (2000), A magyar morfológia pszicholingvisztikai aspektusai. In: Kiefer Ferenc (szerk.), Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia. Akadémiai Kiadó, Budapest. 949–1020.

- Pléh Csaba – Juhász Levente Zsolt (2001), Az igekötők pszicholingvisztikájáról. In: Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin (szerk.), Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből. Osiris Kiadó, Budapest. 199–211.
- Pléh Csaba – Lukács Ágnes – Kas Bence (2008), A szótár pszicholingvisztikája. In: Kiefer Ferenc (szerk.), Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete. Akadémiai Kiadó, Budapest. 787–852.
- Taft, Marcus – Forster, Kenneth I. (1975), Lexical storage and retrieval of prefixed words. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 14: 638–647.
- Váradí Viola (2009), Toldalékok a lexikális hozzáférés folyamatában. In: Lengyel Zsolt – Navracsics Judit (szerk.), Tanulmányok a mentális lexikonról. Tinta Kiadó, Budapest. 57–68.